

Даследчыцкі сюжэт з Багдановічам, Каліноўскім і бібліяграфічнымі рэбусамі

Супрацоўнікі БелСЭ, якія працуюць ад энцыклапедычным даведнікам «Максім Багдановіч», папрасілі напісаць невялікія радкоў пра стаўленне выдатнага паэта да Каліноўскага — ці ведаў наш Максім пра Кастуся, што і дзе аб ім пісаў, што можна сказаць пра іхнія духоўныя сувязі і г. д. Прышлося задумацца над гэтымі пытаннямі і нават зрабіць звычайныя дадатковыя расследаванні.

У агульным плане несумненна — пераіначная барацьба, радыкальная ідэалогія, палымянае слова Кастуся Каліноўскага па сваёй сутнасці былі надзвычай блізкія дзеячам беларускага адраджэння пачатку XX стагоддзя, у тым ліку і Максіму Багдановічу. Аднак па розным прычынам (перарывістасць традыцый, аднабаковая на працягу доўгага часу трактоўка падзей 1863 года як паўстання выключна польскага, далёкага ад інтарэсаў беларускага народа) само яе вялікага Кастуся толькі паступова зрываўся маладой беларускай інтэлігенцыяй. У «Нашай ніве» згадак пра Кастуся, здаецца, няма. Вялікую публікацыю, з адчуваннем маштабу дзейнасці Каліноўскага, яго нацыянальнай значнасці, прысвяціў яму ў 1916 годзе Ядвіга Ластоўскі ў «Гомане». Але яшчэ раней у артыкуле-даследаванні «Бело-

русское возрождение» праніклівы Багдановіч па сутнасці першы з нашаніўцаў прыгадаў Каліноўскага ў аспекце нацыянальна-культурнай гісторыі. Напомнім, што праца пісалася Багдановічам у ліпені 1914 года (якраз напярэдадні сусветнай вайны), у наступным годзе друкавалася ў маскоўскім часопісе «Украинская жизнь», былі і асобныя адбіткі (Масква, 1916). Цяпер нас цікавіць наступнае месца з яе, прачытаем гэтыя радкі ўважліва.

«Польские повстанцы 1863 г., — адзначаў Багдановіч, — в свою очередь выпустили ряд изданий на белорусском языке. Таковы «Мужыцкая праўда», «Гутарка старога дзеда», «Перадсмертны разгавор пустэльніка Пятра» и т. д. К. Калиновский издавал в Белостоке даже белорусскую газетку «Hutarka» (стихотворную), подписываясь псевдонимом «Яська-гаспадар з-пад Вільні» (Багдановіч М. Збор твораў. — Мн., 1968. Т. 2. С. 227).

Звесткі Багдановіча яшчэ не ва ўсім дакладныя. «Беларускай газеткай» Каліноўскага была, вядома, найперш «Мужыцкая праўда», якая прыпісваецца тут па традыцыі нейкім неакрэсленым, безаблічным «польскім паўстанцам». Гэта не выключае і адзначанага Багда-

новічам хаця б ускоснага дачынення правадыра беларускай рэвалюцыйнай дэмакратыі і да іншых выданняў, скажам, да даволі радыкальнай вершаванай «Гутаркі двух суседаў», якая сапраўды выходзіла ў Беластоку (вышла 4 нумары) і пераклікалася некаторымі важнымі прынцыповымі палажэннямі з «Мужыцкай праўдай». Як бы там не было, але сам факт звароту Багдановіча да імя Каліноўскага ў працы аб беларускім нацыянальна-культурным адраджэнні досыць паказальны. У гэтым сэнсе заслуга Багдановіча ў засваенні беларускай інтэлігенцыйнай духоўнай спадчыны, традыцый Каліноўскага несумненна.

Паўстае пытанне, адкуль Багдановіч узяў гэтыя звесткі. Якімі наогул матэрыяламі карыстаўся засяроджаны ў сваім высокім прызванні яраслаўскі ліцэіст, калі са шчылівай любоўю да далёкай бацькаўшчыны, з душэўным клопатам аб яе будучыні рыхтаваў свой гістарычны нарыс адраджэння роднай культуры, у першую чаргу роднай літаратуры? Па сутнасці гэта першы зводны курс гісторыі беларускага пісьменства. «Гісторыя» яго магутнага цёзкі Максіма Гарэцкага выйдзе ў 1920 годзе, найбольш важны з гэтага пункта погляду, завяршалны выпуск «Беларусаў» Карскага з'явіцца ў 1922 годзе. Праўда, у 1903 годзе, у першым томе «Беларусаў», Карскі даў беглую зводку літаратурна-лінгвістычных крыніц за ўвесь перыяд існавання нашага пісьменства, каратка прыгадаў там і «Мужыцкую праўду» (не раскрываючы аўтарства), але ацаніў яе ў афіцыйным духу («Прокламацыя напісана очень зло»).

Што яшчэ ляжала на рабочым стале вялікага працаўніка Максіма? Багдановіч перачытаў, несумненна, «Живописную Россию» (том, прысвечаны Беларусі), ведаў артыкул Ластоўскага «Памажыця!» («Наша ніва», 1913) пра пісьменнікаў XIX стагоддзя, іншыя гісторыка-літаратурныя публікацыі «Нашай нівы», працы Р. Зямкевіча, але пра Каліноўскага там нічога не было. На чым жа ён грунтаваўся ў дадзеным выпадку? Удаецца адшукаць даволі блізкую крыніцу — кнігу польскага сацыяліста (дзееча ППС) Л. Васілеўскага (1870—1936) «Літва і Беларусь», якая выйшла ў Кракаве ў 1912 годзе. Прагрэсіўны публіцыст і гісторык, Васілеўскі, нягледзячы на зразумелую ў цэлым тэндэнцыю да перабольшвання польскіх уплываў на культуру беларускага і літоўска-

га народаў, здолеў прывесці ў сваёй кнізе шэраг аб'ектыўных звестак з гісторыі беларускага нацыянальна-культурнага руху, адзначыў арыгінальнасць таленту Я. Купалы і Я. Коласа, паспрабаваў у кароткай форме акрэсліць творчыя індывідуальнасці, высока ацаніў «Нашу ніву», у прыватнасці, за яе назіва далікатныя адносіны да іншых народаў і цесную сувязь з працоўнымі масамі.

Якраз у Васілеўскага на старонках 274 і знаходзім шуканыя рэчкі, якія можна, бадай што, беспамылкова суаднесці з прыведзеным фрагментам Багдановіча. Вось яны (у перакладзе з польскай):

«Пачатак 7-га дзесяцігоддзя прынёс новую з'яву — агітацыйную палітычную літаратуру на беларускай мове. З'яўляюцца адовы і брашуры («Мужыцкая праўда», «Гутарка старога дзеда», «Добрыя весткі», «Перадсмертны разгавор пустэльніка Пятра»), вытрыманыя ў антыўрадавым і антырускім друку. Выходзіць беларускае вершаванае перыядычнае выданне [pismko] «Hutorka», якая выдавалася ў Беластоку Канстанцінам Каліноўскім (што ўжываў псеўданім «Ясына гаспадар з-пад Вільні»). Пашыраліся песні аналагічнай тэндэнцыі».

Адпаведнасць, можна сказаць, поўная. Здаецца, Багдановіч ці не цалкам перанёс гэты фрагмент у сваю працу, надаўшы яму сваю рэдакцыю. Зразумеўла ж, ён уставіў гэтыя звесткі ў высокую раму сваёй патрыятычнай канцэпцыі свайго праніклівага бачання нацыянальнай гісторыі. Можна было б яшчэ думаць, што ў Багдановіча і Васілеўскага ёсць нейкая агульная крыніца, але вядома, што наш пазт уважліва чытаў кніжку Васілеўскага, нават вывучаў з яе дапамогай польскую мову.

Звесткі пра гэта захаваліся ў перапісцы.

23 мая 1914 года (успомнім — у ліпені ён будзе працаваць над артыкулам «Белорусское возрождение») Багдановіч пісаў з Яраслаўля ў рэдакцыю «Нашай нівы» (відаць, Вацлаву Ластоўскаму — так можна расшыфраваць абсцэны ўкладальнікамі Збору твораў зварот «Пане В.!» — яшчэ зусім нядаўна ён гэтага выдатнага працаўніка беларускай культуры было пад забаронай), дык Багдановіч пісаў: «Скончыўшы вясенні экзамены, адразу хачу прыступіць да свайго даўняга жадання, — а ўласна хачу выўчыць польскую мову. Дзеля таго

адашліце мне накладной платай вось
якія кнігі: 1) Leon Wasilewski. «Litwa
[Białoruś], 2) Слоўнік польска-рускі, не
адта вялікі, па вашаму выбару. Па
Васілеўскаму я і хачу вучыцца, Маю
надзею, што за лета здолею такі яго
прачытаць» (Багдановіч М. Зб. тв., Т. 2.
С. 508—509).

Чаму для практыкаванняў у польскай мове Багдановіч выбраў менавіта кніжку Васілеўскага, якая мела падзагаловак «Мінуўшчына — сучаснасць — тэндэнцыі развіцця» і побач з грунтоўнымі беларусазнаўчымі працамі Карскага, Нікіфароўскага, Раманова, Сержпутоўскага прыхільна рэкламавалася тагачаснай беларускай прэсай, няцяжка здагадацца: паэта надзвычай цікавіла ўсё звязанае з культурным рухам і гісторыяй яго радзімы — можна ўявіць, колькі трапяткіх водгаласаў — дзе станоўчых, удзячных, а дзе і больш стрыманых, а то і крытычных — знайшла пры павольным, удумлівым чытанні гэта кніжка ў душы нашага Максіма.

Дык вось за канікулы 1914 года Багдановіч не толькі адужаў польскую мову, не толькі прачытаў даволі ёмістую, насычаную разнастайным матэрыялам кніжку Васілеўскага, як было абяцана ў цытаваным пісьме, але і напісаў (прынамсі завяршыў) выдатную, навагарскую працу ад культурным адраджэнні свайго народа. Тыя адзначаныя намі вышэй недакладнасці ў тэксе Багдановіча трэба аднесці на рахунак Васілеўскага. Ды, калі разабрацца, што можна было патрабаваць ад папулярных та сутнасці прац Багдановіча і Васілеўскага? Трэба ўлічыць таксама, што гісторыя беларускіх агітацыйных выданняў 1860-х гадоў была тады яшчэ зусім не распрацаваная — з гэтым блыталіся зват спецыялісты, якія сабаку з'елі на гісторыі паўстання 1863 года.

На гэтым можна было б і скончыць нашы нататкі, але нядаўна сюжэт гэты атрымаў свой арыгінальны працяг.

У 1986 годзе выйшла з друку выдатная абагульняльная праца нашых бібліяграфіў і кнігазнаўцаў — зводны рэтра-спектыўны каталог «Кніга Беларусі: 1517—1917». З зайздроснай скрупулёзнасцю спецыялісты зафіксавалі ў ім усё вядомае навуцы друкаваных выданняў на беларускай мове (таксама і на рускай, калі яны выходзілі на Беларусі) ад таго замага часу, як славыты палачанін Скарына запусціў у Празе свой першы

друкарскі станок, ажно да Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі. Улічана літаральна ўсё — кожная кніга, найменшая брашура, лістоўка, газета, кожны часопіс, зборнік, альманах. Прыкрыя пропускі звязаны галоўным чынам з нядаўнімі занадта строгімі патрабаваннямі Галоўліта. Але здараюцца, наадварот, і «мёртвыя душы» — бібліяграфічныя апісанні, за якімі не стаіць рэальнай друкаванай прадукцыі.

Пад № 432 тут апісана наступная бібліяграфічная пазіцыя:

Hutorka. [Газета вершам. Падпольнае выданне К. Каліноўскага]. Biełastok, 1863—1864 гг. (?)

Падпісана: «Jaško Haspadar z pad Wilni».

І далей спасылка на адпаведнае месца ўжо знаёмай нам працы Багдановіча «Белорусское возрождение». І яшчэ адна спасылка, якая гучыць так: «У кнізе Ігнатоўскага У. «Гісторыя Беларусі XIX—XX ст.» (Мн., 1926) на 122 старонцы змешчаны фотаздымак гэтай газеты».

Вось і ўсё. Звычайна бібліяграфы больш падрабязна апісваюць выданне, прынамсі, указваюць, дзе яго можна паглядзець у натуры. А тут толькі спасылкі на працы, у якіх гэта выданне згадваецца.

Мяне гэта паведамленне каталога надзвычай зацікавіла, бо такога выдання я не ведаў, хоць у свой час даваялося падняць мноства самых разнастайных матэрыялаў, звязаных з Каліноўскім і ягоным паўстаннем.

Можа, падумалася, маецца на ўвазе «Гутарка двух суседаў»? Не — яна апісана ў каталогу (і апісана вельмі грунтоўна) крыху вышэй — пад № 431. Ды «Гутарка двух суседаў» ніколі псеўданімам «Яська-гаспадар» не пазначалася і выходзіла напярэдадні, а не ў перыяд паўстання.

Трэба зірнуць ва ўказаныя ўкладальнікамі каталога крыніцы. Як выглядае справа з артыкулам Багдановіча, нам ужо вядома. Знаходзім надзвычай папулярную ў свой час кнігу Ігнатоўскага (што, як ні дзіўна, цяпер нялёгка зрабіць — яе няма нават у даволі багатай Цэнтральнай навуковай бібліятэцы нашай Акадэміі, першым прэзідэнтам якой быў Ігнатоўскі) і адкрываем на старонцы 122. Факсімілье «Гутаркі» ў поўным сэнсе, як уяўлялася, там няма, а ёсць агульны здымак пад назвай «Незаконная газеты ў 1863—64 гг. (Беларуская

газета «Hutarka» — «Гутарка»). На ім пара дзесяткаў падпольных лістоў і газет таго часу, згрупіраваных, магчыма, на нейкім стэндзе. Найбольш на польскай мове. Чытаюцца назвы: «Неподлеглосьце», «Напшуд!», «Дзеннік народowy», «Глос з Літвы», «Рух», «Правда», «Ойчызна», «Польска» і інш. (некаторыя назвы неразборлівыя). Сярод іх вытыркаецца брашурка з надрукаванай зверху назвай: паўкругам буйнымі літарамі «HUTORKA» і ніжэй яшчэ гарызантальны радок з двух слоў, якія на дробнамаштабным здымку нельга прачытаць. Але па размяшчэнні шрыфтоў я ведаю, што так (невялікай брашуркай) афармлялася «Гутарка двух суседаў». Яе першы нумар мне давялося ўласнаручна скапіраваць у аспіранцкія гады ў Маскве (тады гэта быў Цэнтральны гістарычны архіў СССР, цяпер Цэнтральны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі, фонд III аддзялення, 1 экспедыцыя, 1861 г, спр. 531, лл. 2—3). Я нават спецыяльна старанна перамаляваў тады ў свой сшытак адмысловае размяшчэнне шрыфтоў у загаловку, якое мяне чамусьці зацікавіла. Ды, зрэшты, факсімільна першай старонкі (з загаловкам) гэтай «Гутаркі» надрукавана ў кнізе «Падпольная прэса 1861—1864 гг.» (частка 1-я), якая выйшла ў Польшчы ў 1966 годзе (з вядомай сумеснай савецка-польскай юбілейнай дакументальнай серыі «Паўстанне 1863 года. Матэрыялы і дакументы»). І кожны пры жаданні можа пераканацца, што размяшчэнне шрыфтоў тут абсалютна такое ж, як і на здымку ў кнізе Ігнатоўскага. Тое ж самае клішэ для загаловка (у слове «Hutorka» вуглавата абсечанае «O»)

ужывалася неаднаразова. Яго выразіць відаць на фотакопіі трэцяга нумара «Гутаркі двух суседаў», якая ёсць у мяне (арыгінал — у ЦДГА ЛітССР, ф. 378, Паліт. аддз., 1863 г., спр. 1027, лл. 8—9).

Такім чынам, хочаш не хочаш, трэба прызнаць — на здымку ў кнізе Ігнатоўскага пададзена добра вядомая «Гутарка двух суседаў». Трэба думаць, што гэтую «Гутарку» меў на ўвазе Васілеўскі (і ўслед за ім Багдановіч), бо ніякай іншай вершаванай «Гутаркі», якая выйшла б як перыядычнае выданне асобнымі нумараванымі выпускамі, не было. (Вядомая «Гутарка старога дзеда» не мела працягу і слухна падаецца ўкладальнікамі каталога ў раздзеле кніг, а не перыядычных выданняў).

Паказальна, што бібліяграф 20-х гадоў Юлія Іосіфаўна Бібіла, якая, безумоўна, выдатна ведала кнігу Ігнатоўскага, падала ў сваёй бібліяграфіі беларускі выданні «Гутарку двух суседаў» (тады дарэчы, былі вядомыя толькі тры нумары), а проста «Гутарка» ёй не пададзена.

Укладальнікі каталога 1968 года зрабілі інакш, але ці ёсць гэта крок наперад? Уключэнне ўяўнай «Гутаркі» (побач з «Гутаркай двух суседаў») у каталог рэальных выданняў наўрад ці можна лічыць апраўданым. Пры перавыданні каталога гэтую пазіцыю трэба выключыць.

...Вось такое нечаканае бібліяграфічнае расследаванне вырасла з даручэння энцыклапедыстаў напісаць некалькі радкоў пра адносінны Багдановіча да Ігнатоўскага.